

ALISHER NAVOIY IJODIDA UMUMINSONIY G‘OYALAR TARANNUMI

Saidova Dildora

Baxtiyarovna

TDSI

akademik litseyi

o‘zbek tili va

adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodiy merosidan o‘rin olgan umuminsoniy g‘oyalar, shoir g‘azallari, ruboiy va tuyuqlari misolida talqin qilinadi. Ijodkorning badiiy mahorati uning asarlari tahlili orqali aks ettiriladi. Shoir g‘azallarida tarannum etilgan mangulikka daxldor falsafiy fikr-mulohazalar keng yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: g‘oya, talqin, tahlil, falsafiy yondashuv, badiiy mahorat, estetik ideal, poetik joziba, ijodkor fenomeni.

Adabiyot olamida o‘zidan o‘chmas nom qoldirgan yorqin siymo, noyob iste’dod sohibi Alisher Navoiy ijodiy merosidan o‘rin olgan turfa asarlarda ijodkorning dunyoqarashi va estetik tafakkuri o‘z ifodasini topgan. Alisher Navoiy devonlaridagi g‘azallarda va uning nasriy tarzda yaratilgan qator asarlarida bevosita ulug‘ mutafakkirning adabiy qarashlari bo‘y ko‘rsatib turadi. Shoir tomonidan qalamga olingan mavzular tarkibiga singdirilgan umuminsoniy g‘oyalar ushbu asarlarning umrboqiyiligini ta’minlaydi.

Alisher Navoiy adabiy merosi bag‘oyat keng ko‘lamni tashkil etadi. Muallif o‘z asarlarini yaratar ekan, davriylikdan chekinib, barcha zamonlarda ham dolzarblik kasb etuvchu mavzularga yondashadi. Ularni yetuk tafakkuriga tayangan holda keng yoritadi. Shoir asarlarida ifodalangan ezgu g‘oyalar uning hikmatlarida namoyon bo‘ladi.

Navoiy badiiy ijod olamida qalam tebratar ekan, bir qator go‘zal asarlar yaratdi. Bu bebaho ijod namunlari uning nomini butun jahonga yoydi. Ta’kidlash joizki, Navoiy shaxsi bashariyat oldida ulug‘ ustoz sifatida e’tirof etishga arzigulik hilqatdir. Uning asarlari qatiga jo bo‘lgan, asrlar o‘tsa-da hamon o‘z ahamiyatini yo‘qotmay kelayotgan teran mazmun va umumbashariy g‘oyalar uyg‘unligi ijodkorning adabiyot olamidagi yuksak maqomini belgilaydi. Navoiy asarlari mutolaasi kishi ruhiyatiga ajib sokinlik, zavq bag‘ishlaydi. Shoirning hikmatga yo‘g‘rilgan ijodini o‘rganish jarayonida uning donishmandona falsafiylik aks etgan fikrlari ongimizga o‘rnashib qoladi. Shoir she’riyati to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatuvchi mayoq kabi bizga o‘zligimizni anglamoq va chin inson bo‘lmoq yo‘lini o‘rgatadi go‘yo.

Alisher Navoiy asarlarida shoirning axloqiy qarashlari o‘z ifodasini topgan va bu ijod namunlari o‘z o‘rnida muallifning shaxsiy fikr-mulohazalari, a‘moli va dunyoqarashini, xarakterini namoyon etgan. Navoiy o‘z asarlarida adabiyot zamiriga singib ketgan umumbashariy g‘oyalarni mukammal yoritgan va keng targ‘ib qilgan.

Agar hikmatga bo‘lsa iltifoting,

Ki bo‘lsun Nuh umricha hayoting. [Navoiy, 1968: 20].

Yuqorida keltirilgan baytda ham Alisher Navoiyning shaxsiy qarashlari aks etgan. Hikmat o‘rganishga, umuman, ilm olishga ixlosi mavjud bo‘lgan shaxslarga daho shoir Nuh umri kabi uzoq umr tilaydi va bu bilan o‘zining ham hikmatga xayrixoh ekanligini izhor qiladi. Qisqagina misralar orqali insoniyatni ilm-ma’rifatli bo‘lmoqqa chorlaydi.

Biyiklik keldi himmatdin nishona,

Ki himmatsizni past etdi zamona. [Navoiy, 1968: 23].

Keltirilgan baytda ham Navoiyga xos ulug‘vorlik mujassam. Shoir insonga buyuklik kelarkan, bu uning himmatli zot ekanligidan nishonaligini, agar kishi himmatsiz bo‘lsa, zamonaning o‘zi undan buyuklikni tortib olib, qadrini past qilajagini bayon etadi. Oradan qancha vaqt o‘tishiga qaramasdan ushbu baytdagi mazmun hanuz ohorini yo‘qotmagan. Inson atalmish bebaho yaratiqni himmatli bo‘lishga chorlar ekan, shoir buyuklikka, yuksak martabaga erishmoqning sodda va to‘g‘ri yo‘lini ko‘rsatadi.

Boʻlmas adabsiz kishilar arjumand,

Past etar ul xaylni charxi baland. [Navoiy, 1968: 25].

Yuqoridagi baytda ijodkor beadab kishining el ichida qadrsiz boʻlishi, obroʻ topolmasligini, uning martabasini falak yuksakka koʻtarmasligini yozadi. Muallif insonning yuksalishiga eng kerakli omillardan biri sifatida unda odobning yuqori darajada boʻlishi lozimligini bayon etadi. Adab tushunchasini Alisher Navoiy oʻzining bir qator asarlarida tilga oladi va bu sifatni ahli basharga eng zarur sifatlar qatoriga kiritadi. Darhaqiqat, kishi jamoada oʻz oʻrniga ega boʻlishi uchun, boshqalar nazdida oʻzining yaxshi xulq-atvorini koʻrsatmogʻi kerak. Bunda esa uning tarbiyasi, odob-axloqi birinchi oʻrinda turadi. Navoiyning pand-nasihatlar ana shu mazmunni oʻzida mujassamlashtiradi.

Bu gulshan ichra yoʻqdur baqo guliga sabot,

Ajab saodat erur qolsa yaxshilik bila ot. [Navoiy, 1968: 25].

Shoir taʼkidlagani kabi, bu oʻtkinchi dunyoga ishonch yoʻq, inson umri gʻanimat. Ana shu gʻanimat umrdan unumli foydalanmoq va uni ezgu maqsadlar uchun sarf etmoq joizdir. Muxtasar hayot davomida yaxshiliklar qilib, yaxshi nom qoldirmoq inson uchun eng buyuk saodatdir. Yuqoridagi misralarda shoir oʻz shiorini aks ettiradi. Alisher Navoiy nuqtayi nazari bilan olib qaraganda bu olamda insondan qoladigani faqat u qilgan ezgu ishlar va yaxshi nom, boshqa barchasi oʻtkinchi hashamat, sarob. Ijodkor yaratgan asarlari bilan nafaqat kishilarni yaxshilikka undagan, balki oʻzi ham butun umr ushbu baytdagi hikmatga amal qilib yashagan. Shu bois, uning qilgan ezgu ishlari unutilmas, nomi elda aziz va moʻtabardir. Shoirilar shaxsiga xos oliyjanoblik va haqgoʻylik uning asarlaridagi mohiyatni yanada jilolantirib, nurlantirib turadi, buni biz Alisher Navoiy ijodi misolida yaqqol koʻrishimiz mumkin.

Navoiy asarlarida xalqimiz ongiga azaldan singib ketgan ezgu qadriyatlar va tushunchalar yorqin aks etgan. Shoir ijodida oʻzgalarga beminnat yaxshilik qilish, mehr-oqibat koʻrsatish kabi oqilona fazilatlar taqin qilingan, bu kabi ezgu amallar

targ'ibi nasihatomuz tarzda tasvirlangan. Shoirning falsafiy mushohada yuritish qobiliyati uning pand-nasixat tarzida yozilgan hikmatlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Qil yaxshiligu, demakni dohil qilma,

Minnat bila yaxshlikni botil qilma. [Navoiy, 1968: 80].

Baytda ifodalangani kabi inson yaxshilik qilishni maqsad qilar ekan, uni elga oshkor qilmasligi lozim. Agar bu ezgu amalni boshqalarga ko'z-ko'zlamoqchi bo'lsa, yoki minnat qilsa bu yaxshilik o'z-o'zidan yo'qqa chiqadi. Chin ko'ngildan kimgadir himmat ko'rsatish uchun sahovatni yashirin yo'l bilan amalga oshirish darkor. Navoiy bu qisqagina baytda butun bashariyat uchun dars bo'ladigan ulkan ma'noni mujassamlashtira olgan daho shoirdir. Uning ijodiga xos falsafiylik va badiiy mahorat uyg'unligi shoir she'riyatining asl mohiyatini ochishga xizmat qiladi.

Desangki, taomim zoe bo'lmag'ay, yedur,

Va tilasangki, libosim eskirmagay kiydur. [Navoiy, 1968: 30].

Yuqorida keltirilgan satrlarda Navoiy asl insonning qay tartibda yashamog'i lozim ekanligini ifodalaydi. Agar kishi o'zgalarga qancha sahovat qilsa, bu sahovat Tangri taolo tomonidan uning o'ziga ming barobar ortiq bo'lib qaytadi. Kimgadir o'z rizqidan berish, o'zining rizqi yanada ortishiga sabab bo'ladi. Kim bilandir borini baham ko'rish, uning o'z nasibasining bundan-da ziyoda bo'lishiga yo'l ochadi.

“Navoiyning nuqtayi nazariga ko'ra, mol-u dunyoni yig'ish emas, balki hayrli ishlarga, xalq farovonligi yo'lida sarflash kerak. Uning o'zi shunday yo'l tutadi va boshqalarni ham shunga da'vat qiladi”. [Navoiy, 2011: 5].

Ki har kim ayon etsa yaxshi qiliq,

Yetar yaxshliqdin anga yaxshiliq. [Navoiy, 1968: 40].

Kishiga o'zining xulq-atvoriga ko'ra muomala qilinadi. Agar u ko'pchilikning orasida yaxshi fe'l-atvorini, go'zal fazilatlarini namoyon etsa, yaxshilik ko'rguzsa, unga yaxshlik bilan javob qaytadi. Har bir ishning javobi bo'lgani singari adolat tarozosida ham yaxshilik va ezgulik hamisha og'ir tosh bosadi. Har kimga o'z niyatiga va bajargan amallariga yarasha ne'matlar nasib qiladi. Navoiy asarlari zahirida shoirning hayotiy qarashlarini mijassamlashtirgan shu kabi g'oyalar chuqur ildizga

ega. Navoiyni talqin qilmoq uchun, avvalo, uning ijodiy merosini o'rganmoq va shoir shaxsiyatini teran anglamoq lozim. Bu tahlil esa bizga ijodkor faoliyatining mohiyatini to'la tushunib yetishga ko'mak beradi.

Alisher Navoiy ijodi chin ma'noda ma'naviyat xazinasiga qiyoslanadi. U o'z asarlarida insonlarni ilm-u hunar o'rganishga da'vat qiladi. ilmsiz va o'rganishni istamaydigan kishilarning holi tang bo'lishini ta'riflaydi:

Kishi ta'limdin topsa malolat,

Topar ilm ahli olinda xijolat. [Navoiy, 1968: 43].

Kishining salohiyatini oshiruvchi, dunyoqarashini kengaytiruvchi va ruhini uyg'otuvchi omil bu ilmdir. Navoiy ta'rificha, agar biror kimsa ta'lim olishni o'ziga malol keltiradi deb bilar ekan, u hech narsaga erishmaydi, balki ilmli kishilar oldida hamisha xijolatda qoladi. Shaxsning qalb ko'zi ochilmog'i, ongi uyg'onmog'i uchun ilm suv va havodek zarurdir. Ilmli inson hamisha elda aziz va tabarruk bo'lg'ay.

Har kishi komil erur, bas anga Haq bandalig'i,

Mundin o'zga ta'mai kasbi kamol aylamangiz. [Navoiy, 2011: 106].

Yuqoridagi baytda o'z-o'zidan daho shoirning umri davomida amal qilib kelgan aqidasi aks etgan. Chinakam komil inson uchun Haqning oddiy bandasi bo'lib yaralishning o'zi bir saodat. Boshqa narsalardan ta'ma qilmoq o'rinsizdir. Inson neki ishga qo'l urmasin, uni Tangri taolodan madad olgan holda qilmog'i lozim. Bu yo'lda o'zgalardan yordam olmoqqa hojat bo'lmas. Alisher Navoiy asarlarida ta'magirlik eng yaramas illatlardan biri sifatida qoraladi. Shoirning o'zi esa insonlarni bu illatdan uzoq yurishga chorlaydi.

Komillik darajasiga yetgan shoirning pandnomasi butun bashariyatning nigohida jonlanmoqda. U yaratgan asarlarning mazmunida insoniyat uchun hanuz jumboq bo'lib kelayotgan savollarning javobi va hayot mohiyatiga oid purma'no fikrlar majmuyi o'z ifodasini topgan.

Alisher Navoiy ijodiy merosini o'rganish komillikka yetishishni maqsad qilgan insonlar uchun to'g'ri yo'lni ko'rsatuvchi ma'rifat nurlariga intilish kabidir. Bu hikmatlar ziyosidan bahramand bo'lgan qalb shoir asarlaridan zavq tuyadi, undagi

umuminsoniy g'oyalariga ergashadi, yaxshilikka yor bo'ladi, o'z umri davomida ezgulikni bosh mezon qilib oladi. Bunday darajaga yetmoqlik uchun hazrat Navoiyni anglamoq kerak, bu barhayot siymoning bitiklarini dilga jo qilmoq lozim. Zero, komillikning asl belgisi ezgulikka esh bo'lmoqlikdir. Alisher Navoiy asarlari esa butun insoniyatga ezgulik taratayotgan badiiyat yodgorliklaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алишер Навоий. Ҳикматлар. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968. – Б.88.
2. Алишер Навоий. Ҳикматлар. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – Б. 408
3. Абдуғофуров А. Буюк бешлик сабоқлари. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995. –Б. 184.
4. Қаюмов А. Ишқ водийси чечаклари. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. – Б. 256.